

DRUHÝ ROMÁN FRÁNI ŠRÁMKA

Stříbrný vítr vydal Fráňa Šrámek roku 1910 a Křižovatky, svůj druhý román, na jaře 1913. Časový předěl mezi oběma romány není nijak velký, avšak tematický rozdíl mezi nimi je značný. Stříbrný vítr je - přes všechny své deziluzivní prvky - román nadějí a perspektiv, kdežto Křižovatky jsou dílo bezperspektivní a pochmurné. Vykladači Šrámkova díla viděli v tomto přeryvu vždycky problém, který zůstal problémem i tehdy, byla-li osvětlena prehistorie Křižovatek, která sahá až k počátkům autorovy tvorby.¹

Tematiku zmarnění a deziluzí není třeba hledat v raných Šrámkových povídkách, poněvadž tkví už v samém Stříbrném větru. Dvě kapitoly (dvě z celkového počtu osmnácti) jsou těmto pocitům a stavům věnovány. Kapitola 6. a 16., v nichž Šrámek opouští mladičkého Jeníka Ratkina a zaměřuje se na příslušníky starší generace - na strýce Jiřího a profesora Ramlera (není náhodou, že se v 6. kapitole objeví postava Vilíka Gabriela, který se později stane protagonistou Křižovatek). Pocity zmarnění a ztroskotání, které se ve Stříbrném větru vyskytovaly víceméně na okraji, se v druhém Šrámkově románě dostaly do popředí, autor z nich učinil ústřední téma svého nového románu.

Šrámek rozvrhl Křižovatky do tří částí, které označuje jako "knihy". To v podstatě učinil už ve Stříbrném větru, který pomocí dvou digresivních kapitol (avšak bez architektonického označení) rozdělil do stejného počtu částí. Digresivními kapitolami jsou v tomto případě kapitoly 6. a 16., kapitoly, jejichž atmosféra je stejného rodu jako atmosféra Křižovatek.

Jednotlivé "knihy" Křižovatek mají své názvy.² První kniha se jmenuje "Po všech vás, cesty, chtělo by se mi rozběhnout...!"

Její titul naznačuje směřování ven, do světa a týká se Štěpy Havlenové. Druhá kniha nese název "Po které z vás, cesty, dojdu já domů?" Její titul má zcela opačné zaměření - napovídá směřování dovnitř, domů a vztahuje se k Vilíku Gabrielovi. Třetí kniha se jmenuje "Jsme právě jen - křižovatky!" Na rozdíl od předchozích názvů neobsahuje tento titul žádné směřování a týká se Štěpy, Vilíka a nepochybně i pisatele třetí knihy (poslední knihu - na rozdíl od předchozích dvou - dal totiž Šrámek vypravovat spisovateli kryjícímu se pod iniciálami G. V. P.).

Vedle tohoto posunu dochází v názvech jednotlivých knih ještě k dalšímu. Titul první a druhé knihy pojednává o cestách, kdežto název třetí knihy říká, že cesty jsou křižovatky. Toto sdělení má několikerý význam: křižovatky mohou totiž vést na známou cestu, stejně jako na neznámou; mohou vést správným směrem, stejně jako nesprávným. Ve Šrámkově románě je uplatněna druhá a čtvrtá možnost - křižovatky vedou neznámo kam a navíc nesprávným směrem.

V jednotlivých názvech dochází konečně také k posunu od básnického podání (v prvních dvou titulech) k prozaickému konstatování (v titulu posledním). Druhové zabarvení jednotlivých názvů má svůj širší smysl - dvojitý básnický podání naznačuje jisté naděje a perspektivy, kdežto prozaické podání zcela jednoznačně konstatuje, že cesty k nadějím a perspektivám se podstatným způsobem zkomplikují.

Příbuznou tendenci jako prozaický titul poslední knihy mají všechny koncovky jednotlivých knih - ve všech totiž někdo umírá. Na konci první knihy zemře Štěpina matka - nejde zde v pravém slova smyslu o koncovku, ale o závěrečnou událost, neboť k smrti Štěpiny matky dochází už v 8. kapitole, předposlední. Na konci druhé knihy (v její poslední kapitole) zemře Vilíkův otec a na konci třetí (rovněž v poslední kapitole) umírá Vilík a krátce nato také Štěpa.³ Řada úmrtí (nejsou v románě jediná) zapadá do atmosféry díla, odpovídá jeho tragismu.

Zajímavý je i způsob, jakým se blízcí a známí dozvědí o smrti těchto osob. V závěru první knihy dostane Štěpa telegram, v němž stojí, že jí zemřela matka; na konci druhé knihy se Vilík dozví o skonu svého otce od šafáře; v závěru románu je pak spisovatel G. V. P. informován o Vilíkově smrti z novin a o Štěpině smrti

z časopisu. Ve všech případech jde tedy o nepřímý způsob sdělení, který svým způsobem koresponduje s tou tematickou rovinou díla (a je to vlastně tematická rovina ústřední), v níž se akcentuje absolutní neschopnost hrdinů se nějakým způsobem sblížit.

Následnost jednotlivých koncovek tvoří v podstatě klimax, neboť v první knize nejde ještě o koncovku v pravém slova smyslu, v druhé knize už o koncovku jde a v třetí knize jde dokonce o koncovku dvojnásobnou. V první a druhé knize zastihuje navíc smrt vedlejší postavy, kdežto v třetí knize zasahuje hlavní hrdiny.

Obdobnou tendenci jako titul poslední knihy a koncovky všech knih mají také anticipace. Křížovatký obsahují tři závažné anticipace, z toho každá kniha jednu. Je zde tedy uplatněn princip pravidelnosti, který se promítá do celkové architektiky románu.

Všechny Šrámkovy anticipace mají snový charakter. V první knize je touto anticipací Štěpín sen o Gabrielovi (v 9. kapitole), v druhé knize Gabrielův sen o mladé myslivcové (ve 4. kapitole) a v poslední knize spisovatelův sen o Gabrielovi (v 6. kapitole).

Snů je v Křížovatkách několik, ale výrazný anticipační charakter – anticipační ve vztahu k hlavním postavám – mají pouze tři. K akcesorním anticipacím patří např. šafářčin sen o dlouhokrém koni v 7. kapitole druhé knihy. Akcesorní je proto, poněvadž se týká okrajové postavy. Pro Šrámka je příznačné, že touto anticipací je opět sen.

Každá z hlavních anticipací má svůj vyhraněný charakter. Štěpín sen o Gabrielovi v první knize končí těmito slovy: *"stojí teď Vilík Gabriel, obrací se, a jaký to úsměv pošle Štěpě! Je to více, než kdyby byl tisíce slov řekl! Je to takové nějaké slibování, nesmírně krásné! Štěpa je vrchovata štěstím z tohoto slibu, šťastna, šťastna, šťastna..."*⁴ Anticipace vložená do Štěpína snu je veskrze falešná, neboť Štěpino sblížení se s mladým Gabrielem a sňatek s ním skončí pro oba tragicky.

Ve 4. kapitole druhé knihy se zdá Gabrielovi tento sen: *"Myslivnu vidí. Z myslivny vyjde mladá myslivcová. ,Někdo střílel? Kdo to*

dodat, že lyrické ladění románu oslabuje jejich náznakovost a posiluje naopak jejich ilustrativnost. Čtenář je proto většinou nevnímá jako přímou nebo falešnou stopu, ale jako přiléhavou a výstižnou ilustraci dané situace. Tím se podstatným způsobem tyto Šrámkovy anticipace liší např. od anticipací Boženy Benešové z románu Úder.

Podobně osobitou úlohu jako anticipace má v románové osnově Křižovatek také kategorie času. Tato kategorie se projevuje v tektonice Šrámkova románu dvojím způsobem - jednak v podobě času retrospektivního, jednak v podobě času cyklického.

Šrámek zásadně nedodržuje časovou chronologii vyprávění, retrospekce se proto v Křižovatkách stala jeho základním temporálním způsobem. Je jí užito v celé druhé knize a ve valné části zbývajících knih. První kniha např. zahrnuje celkem devět kapitol, z toho pět (2. - 6.) jsou kapitoly retrospektivní. Nejinak je tomu i ve vztahu mezi jednotlivými knihami, neboť na závěr poslední kapitoly první knihy naváže až 5. kapitola třetí knihy - chronologická kontinuita je tedy značně porušena. Uvedené "navázání" je navíc zproblematicováno tím, že poslední kapitola první knihy - jakož celá tato kniha - je napsána er-formou, kdežto 5. kapitola třetí knihy - stejně jako celá tato kniha - je subjektivizovaným vyprávěním mladého spisovatele.

Je-li chronologie vyprávění podstatným způsobem porušena, pak cyklický čas románu je poměrně jednotný. První kniha se odehrává v zimě, což koresponduje s vnitřním stavem Štěpy Havlenové, s jejím rozchodem s Petrem Hartem. Do zimního času je zasazena i první scéna retrospekce (scéna s Vinckem Matinů), která - což je příznačné - líčí hrdinčino první životní rozčarování. V závěru knihy se objevují náznaky začínajícího jara, jež mají zcela opačnou tendenci - souvisejí s příchodem Vilíka Gabriela a s nadějemi, jež do něho Štěpa vkládá.

V druhé knize dojde přibližně k pěti závažným událostem, jež se rovněž odehrají ve významově zabarveném čase; /1/ první

Pavlin příjezd, k nemuž dojde v zimě; /2/ následujícího dne dostane starý Gabriel záchvat mrtvice; /3/ šafář zabije svoji ženu rovněž v zimě; /4/ starý Gabriel zemře na začátku podzimu (*"Konečně v září přišlo několik dní s mírnou, sluneční pohodou; a za jednoho z oněch dnů bylo Janu Gabrieli se rozloučiti"*); /5/ čtvrtý den po pohřbu přijede Pavla podruhé. Prostřední kniha se tedy odehrává převážně na podzim a v zimě.

Jednotlivé časové komponenty druhé knihy spolu navzájem souvisejí a tvoří v podstatě dva dějové okruhy: /1/ první Pavlin příjezd vyvolá u starého Gabriela záchvat mrtvice a šafáře Vyklasa přivede k vraždě; /2/ Pavla využije smrti starého Gabriela a přijede čtvrtý den po jeho pohřbu.

Oba příjezdy Pavly Borysové mají příznačnou kulisu. První příjezd je doprovázen sněhem: *"Toho dne počal padati sníh, první toho roku, ač už byly první dny ledna, ale proto přece nebylo svátečněji, na lidech ležela jakási tíha, přenášející se neviditelným a nepochopitelným vlivem z panských pokojů na celé Zbořence; a když příštího dne šafář vstal do saní, aby dojel ke vlaku - Jan Gabriel nedovolil, aby jel syn - tu šafář jaksi zbytečně otálel, i čeleď s jakousi zbytečnou vážností obcházela a prohlížela sáně, a když sáně se rozjely, tu všichni, hledíce za nimi, nejasně pocítili, že něco nedobrého uvedeno bylo v chod, co v příštích hodinách svíravě a těžce bude zrátí k nepřijemnému rozřešení. - Několik hrozně vlekoucích se hodin přišlo, a jako by ani nebyl očekáván host, nýbrž nepřítel. K tomu ještě sníh, který již ráno ustal, k večeru rozsypal se znova a hustě prášil; zlá cesta, zlá cesta, říkala čeleď, a jako by téma dvěma slovy chtěla vlastně říci více."* Kulisa druhého příjezdu je poněkud jiná: *"Hejno vran padlo na jedno pole u topolové cesty. - Náhle opět vzlétly; přijížděl nějaký kočár. - A hejno vran, bijíc křídly, s těžkým šumotem zaveslovalo ke dvoru. - Také kočár blížil se ke dvoru. - Vilík stal se zvědavým; díval se napjatě k topolové cestě, zatím co rostl v něm divný nepokoj pod ztřeštěným šumotem přelétajících vran."* Z padajícího sněhu a poletujících vran učinil Šrámek charakteristické znaky ročních období. V prvním případě, kde zimu doprovází sníh, se přidržel obecného pojetí zimy, kdežto v druhém případě si zvolil své vlastní pojetí, v němž vrány povýšil na typický symptom podzimu.

V třetí knize jsou konkrétní časové kontury nejméně dodrženy,

neboť autor poznámek v ní zachycuje velký časový úsek - od vlastního dětství až po smrt obou hlavních hrdinů. Předchozí časový úzus je však v knize přesto zachován: /1/ Pavla odjede ze Zbořenců - jde o její definitivní odjezd - začátkem zimy ("*toho dne byl velmi zlý čas, dvůr byl úplně rozbředlý, a lilo se déšť smísený se sněhem...*"); /2/ spisovatel G. V. P. napíše povídku inspirovanou Gabrielovým osudem a zcela logicky ji časově umístí do prosincového dne; /3/ pisatel poznámek se v říjnu z časopisu dozví, že Štěpa zemřela.

Děj románu se odehrává převážně na podzim a v zimě. Obě roční období pojímá Šrámek v duchu lidového a realistického úzu, tj. chápe podzim a zimu jako období zániku a zmaru. Toto pojetí plně odpovídá deziluzivnímu zaměření celého díla.⁵

Kategorie času se významnou měrou podílí na tvaru Šrámkových Křižovatek. Přibližně stejnou měrou jako koncovky a anticipace. Výsledkem jejich podílu je jednotný románový tvar. O jednotně koncipovaný román usiloval Šrámek už ve Stříbrném větru, ale dosáhl ho až v Křižovatkách. K jeho docílení zcela nepochybně přispěla epičtější osnova Křižovatek a vyrovnanější poměr mezi lyrickým a epickým živlem. Vyrovnanější než tomu bylo ve Stříbrném větru. Toto letmé rozlišení platí ovšem pouze z hlediska tvárného, neboť z hlediska emocionálního, z hlediska působnosti na čtenáře, je tomu právě naopak. Jde tu o zjevný morfologický a čtenářský paradox, který má své kořeny v tematice a atmosféře obou románových děl.

POZNÁMKY

- 1 O prehistorii Křižovatek psala D. Moldanová ve studii "...nenatrháš s nebe hvězd", *Česká literatura* 25, 1977, 115-116.
- 2 Tituly jednotlivých "knih" bývají někdy považovány za motta. Jejich umístění a způsob vysázení (verzálkami) v 1. vydání z roku 1913 však jasně naznačuje, že jde o názvy. Fr. Buriánek je ve své druhé šrámkovské monografii považuje střídavě za motta a podtituly (*Fráňa Šrámek*, Praha 1976, 77-80).
- 3 Poslední kniha - vyprávěná spisovatelem G. V. P. - není na rozdíl od předchozích knih rozvržena do očíslovaných kapitol, ale je rozdělena do nepravidelně rozsáhlých pasáží, jež jsou od sebe graficky odděleny a začátek každé z nich je naznačen verzálkami v prvním slově (v některých vydáních v prvních dvou slovech) této pasáže. Z důvodů jednotnosti nazývám tyto pasáže kapitolami a průběžně je čísluji.

- 4 Cituji podle 1. vydání z roku 1913 (vydání neobsahuje vročení).
- 5 Atmosféra zimy proniká i do obrazného systému Šrámkova románu. V 5. kapitole druhé knihy má např. autor tuto větu: "*...sněžilo v něm bezděčnými úsměvy jak poletujícími bílými holoubky*".